

Efe, Mukaddes (2020). "Ferman ve Beratlara Göre 1603-1604 Tarihinde Bursa ve Kite Kazalarının Devlet Merkezi ile İlişkileri". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 257-298.

DOI: 10.21550/sosbilder.560833

Araştırma Makalesi

FERMAN VE BERATLARA GÖRE 1603-1604 TARİHİNDE BURSA VE KİTE KAZALARININ DEVLET MERKEZİ İLE İLİŞKİLERİ*

Mukaddes EFE**

Gönderim Tarihi: Mayıs 2019

Kabul Tarihi: Aralık 2019

ÖZET

Osmanlı Devleti'nden günümüze intikal eden şer'iyye sicilleri sayesinde dönemin idari, sosyal ve ekonomik durumu hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Merkezden gelen ferman, emir, hüküm, berat gibi belgelerin önemli bir kısmı da kadı tarafından sicillere kaydettirilmektedir. Merkez-taşra ilişkisinin Bursa ve Kite Kazaları örneği üzerinden ele alındığı bu makalede, H. 1012 / M. 1603-1604 tarihli A-155 numaralı Bursa şer'iyye sicili içerisindeki ferman ve beratlar üzerine bir inceleme yapılmıştır. Bahsi geçen şer'iyye sicili içerisinde merkezden Bursa ve Kite'ye gönderilen ferman ve beratlar değerlendirilmiştir. Bu suretle, merkez-Bursa arası ilişkinin hangi konular üzerinde yoğunlaştığı, merkezin Bursa'dan talepleri, Bursa'nın bu talepleri ne ölçüde karşılayabildiği tespit edilerek sınıflandırılmıştır. Merkez-Bursa arası bürokrasiye konu olan meseleler, geliş nedenlerine göre saray için istenilen malzemeler, askeri, ekonomik, sosyal meseleler ve beratlar olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: merkez-taşra ilişkisi, Bursa, Kite, ferman, berat

* Bu makale "17. yy Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Hüdavendigâr Sancağı'nın Devlet Merkezi İle İlişkileri (1600-1605)" konulu yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, mkdds.ef@hotmail.com

According to Fermans and Berats Relations between Bursa and Kite Kazas with State Center in 1603-1604

ABSTRACT

Thanks to the şer'iyye registers which have been transferred from the Ottoman Empire to the present day, the administrative, social and economic status of the period can be learned. An important part of the documents such as ferman, orders, judgments and berat from the center are registered in the registry. In this article, which deals with the central-provincial relationship of Bursa and Kite Kazas, an investigation was made on the ferman and berat H. 1012 / M. 1603-1604 dated and numbers in A-155 numbers Bursa şer'iyye registry. The ferman and berat sent to Bursa and Kite from the center were examined. In this way, the issues on which the relationship between the center with Bursa and Kite were concentrated, the demands of the center from Bursa and Kite were determined by determining the extent to which Bursa and Kite Kazas fulfilled these demands. The issues related to the bureaucracy between the center with Bursa and Kite was determined as the materials required for the palace, military, economic, social issues and berat.

Key words: *central-provincial relationship, Bursa, Kite, ferman, berat*

Giriş

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplanmış olduğu defterlerdir. Bu defterler içerisinde merkezden gelen ferman ve beratların önemli bir kısmı kaydedilmiş durumdadır. Kadı ya da naibi tarafından tutulan ve çeşitli türden belgeler içeren bu defterler, kazada yaşayan insanlar arasındaki hukuki işlemleri düzenleyen belgeleri de içermektedir. Bu kayıtlar sayesinde, Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, toplumu, sosyal yaşamı ve hukuki uygulamaları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde şer'iyye sicilleri içerisinde birçok kayıt türü vardır. Bunlardan bir kısmı bizzat mahkemede yapılan işlemlerin sonucu olan ve birinci türden belge sayılan i'lâm, hüccet ve tereke kayıtlarıdır. Bir kısmı ise İstanbul'dan gönderilen ferman, emir,

buyuruldu, tezkere, berat türündeki belgelerdir. Genellikle ilk tür belgeler sicil defterlerinin ön kısmında yer alırken, merkezden gelen belgeler ise arka kısma kaydedilmektedir (Uğur 2010: 8-11). Bu makale kapsamında da ele alınan ferman ve beratlar sicil defterinin arka kısmında yer almaktadır.

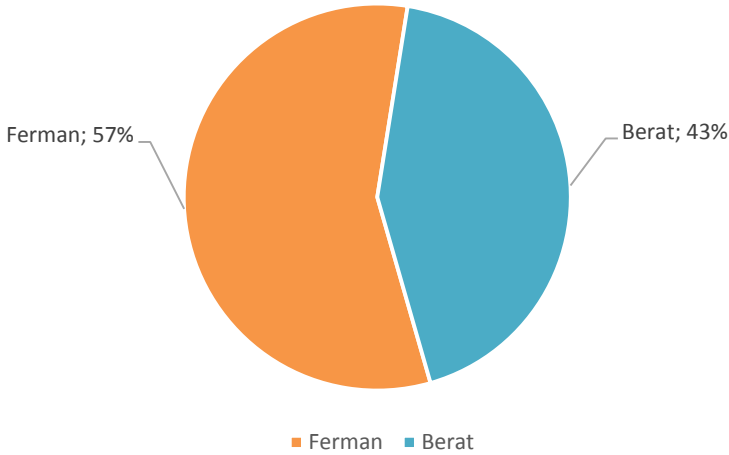
Ferman, padişah emirlerinin genel adıdır ve emir, buyruk anlamına gelmektedir. Sefer açılması, asker sevki, vergiler, sosyal meseleler vb. en sık karşılaşılan ferman konularındandır. Devlet işleri ile alakalı olan fermanlar, doğrudan doğruya Dîvân-ı Hümâyün'un kararı ve padişahın emriyle yazılmaktadır. Hazırlık aşaması biten fermanlar daha sonra ilgili şahıslara gönderilmektedir. Merkezden doğrudan ferman gönderilmesinin yanı sıra, beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi görevlilerin göndermiş oldukları arz ve mektuplar ya da halktan birinin arzuhaline cevap olarak da merkeze gelen konu, divanda görüşüldükten sonra karara bağlanıp aynı şekilde hazırlanmaktadır (Kütükoğlu 1992: 400-406).

İncelenen diğer bir belge türü olan berat “yazılı kâğıt” anlamına gelmektedir. Beratlı ise müsaadeli ve imtiyazlı demektir. Bu belge türü memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, imtiyaz ya da muafiyet durumlarında verilmektedir. Beratlarda verilecek olan hizmet, vazifenin yeri, maaşı, berat verilen kişinin adı, beratın ne sebeple verildiği, beratı alan kişinin yetki derecesi var ise açıklanmaktadır (Gökbilgin 2013: 86).

Osmanlı Devleti'nde Bursa, Anadolu Eyaleti'ne bağlı olan ve Hüdâvendigâr adını taşıyan sancağın merkezi idi. 16. yüzyılda Hüdâvendigâr Sancağı'nın merkez kazası Bursa'dan başka otuz kadar kazası daha vardır. Şehir Osmanlı Devleti'nin en büyük şehirlerinden biri olup, hem siyasi hem de iktisadi faaliyetler bakımından büyük öneme sahiptir (İnalcık 1992: 445-449).

Araştırma kapsamında ele alınan A-155 numaralı şer'iyeye sicili Hicri 1012 Miladi 1603-1604 yıllarını içermekle birlikte, defter içerisinde yer alan bazı belgeler daha erken tarihlidir. Defter toplamda 209 varaktan oluşmaktadır. Makale kapsamında konu olan ferman ve beratlar ise defterin arka kısmında yer almakta olup toplam 50 varaktır.

Şekil 1: A-155 Numaralı Bursa Şer'iyeye Siciline Göre Ferman ve Beratların Oranı

Şekil 1’de verilen bilgiler incelendiğinde ele alınan defter içerisindeki fermanların oranı, beratların oranından fazladır. İki tür belgenin de defter içerisindeki toplam sayısı 158’dir. İncelenen bu 158 belgenin 90’ı ferman, 68’i ise beratır. Her iki tür belge de kendi içerisinde konu dağılımı açısından çeşitlilik göstermektedir. Buna göre gönderilen fermanlar kendi arasında saray için malzeme temini, ekonomik, askeri ve sosyal meseleler olarak sınıflandırılmıştır.

1. Saray İçin Malzeme Temini

Osmanlı Devleti Matbah-ı Âmire (saray mutfağı) için gerekli gördüğü durumlarda ihtiyacını taşradan talep etmektedir. Sarayın iâşesi, İstanbul piyasasından ve İstanbul dışındaki bölgelerden sağlanmaktadır. İstanbul dışı gerçekleşen alımlar, memurlar vasıtasıyla doğrudan üreticiden veya o bölgenin pazarlarından, bir kısmı da özellikle 17. yüzyıldan itibaren ocaklık şeklinde gerçekleşmiştir. Taşradaki muayyen bir üretim birimi, mutfağa ocaklık tayin edildiği gibi özellikle mukataa ve cizye gelirli olmak üzere herhangi bir düzenli kamu geliri de ocaklık haline getirilebilirdi. Devletin ocaklık sistemini uygulamadaki amacının taşradan yapılacak alımlar için hazır mali kaynak sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdar ve ailesinin yaşadığı Osmanlı sarayının iâşesine konu olan malların yüksek kalitede ve seçkin olması gerekmektedir. Ayrıca gerek İstanbul piyasasında gerekse taşradan yapılacak alımlarda, öncelik hakkı Matbah-ı Âmire için alım yapacak olan memura aittir (Bilgin 2003: 115-119).

Bursa Şehri, Osmanlı döneminde İstanbul'un iâşesinin temininde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bunun sebebi şehrin İstanbul'a deniz yolu ile ulaşılabilen yakın bir kent olması ve şehrin bu ihtiyaçları karşılayabilecek potansiyele sahip olmasıdır (Çiftçi 2004: 151-171). İstanbul'daki sarayın ihtiyaç duyduğu çok sayıda malın tedariki, hassa harç emanetinin harcamaları arasında yer almaktadır. Bursa hassa harç eminliği tarafından merkeze yapılan bu mal tedariki merkez bütçelerinde olduğu gibi gider kısmına kaydedilmektedir. Emanet, sağlamış olduğu bu tedarik için merkezi hazineden doğrudan nakit desteği almamaktadır (Bilgin 2006: 111).

İncelenen defter içerisinde saraya malzeme temini hakkında dört hüküm tespit edilmiştir. Buna göre, sarayın talep ettiği ürünler buz, buğday, ipek, kömür ve çıradır. Sarayın Bursa'dan hassa harç eminliği vasıtası ile temin ettiği mallardan biri olan buz özellikle sıcaklığın

arttığı yaz aylarında talep edilmektedir (Bilgin 2006: 168). Buz talebi hakkında gelen hükümde, Matbah-ı Âmire emininin merkeze mühürlü tezkire sunması üzerine, 1604 yılının Mayıs ayında Bursa kadısı ve hassa harç eminine bir ferman gönderilmiştir (BŞS A-155, 159b). Fermaya göre, saray mühimmatı için buz gerekmektedir. Saray, buzun her hafta düzenli olarak 30-40 yük olarak gönderilmesini emretmiştir. Bu tahsil için hassa buzcularından Mehmed görevlendirilmiştir. Belgeden anlaşılabilceği üzere, merkez sarayın buz ihtiyacını düzenli olarak her hafta Bursa'dan talep etmektedir.

Tedarik edilen bir diğcr ürün kömür ve çıradır. Bursa kadısı ve hassa harç eminine Eylül 1603 tarihinde gönderilen başka bir hükümde, Bursa'nın her sene ambar-ı hassa mühimmatı için göndermekle yükümlü olduğu kömür ve çırayı bu sene göndermeyerek, ihmal ettiği bildirilmiştir. Belgeye göre, Bursa'dan merkeze her sene 500 sepet kömür ve 500 adet çıralık çam tomruğu gitmektedir. Kömür ve çıranın 1603 yılında henüz gönderilmemesi üzerine Eylül 1603'te acilen eskiden olduğu gibi tedarikin sağlanması emredilmiştir (BŞS A-155, 179b). Bursa'nın önemli bir buğday kaynağı olması sebebiyle sarayın talepleri içerisinde buğday da bulunmaktadır. Buğday talebi hakkında Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'a 22 Nisan 1604'te hüküm gönderilmiş ancak buğday temin edilememiştir. Mehmed Çavuş tedarikin sağlanamama sebebini Celâliilere bağlamaktadır. Merkeze bildirdiğine göre, Celâli korkusundan şehre buğday gelmemektedir. Ayrıca, bazı kullar buğdaylarını pahalılaşmasına rağmen satmayarak, mahzende tutmaktadır. Merkez tarafından verilen hükümde, bahsi geçen buğdayların mahzenlerden çıkarılması emredilmiştir. Buğday cârî olan narh ile satın alınmıştır (BŞS A-155, 157a).

Yine sarayın ihtiyaçları içerisinde Bursa'nın önemli bir kumaş ve özellikle de ipek ticareti merkezi olması sebebiyle kumaş tedariki yer almaktadır. Bursa kadısına ve hassa harç eminine 9-18 Ağustos 1603'te gönderilen fermana göre, kâtip Mehmed isimli kişinin Bursa Harir

(ipek) Hanı'nda mizan (tartı) ettiği 17 yük harir miriye aittir. Bahsi geçen ipeğin İstanbul'a gönderilmesi ve hazineye tesliminin yapılması için bu emir gönderilmiştir (BŞS A-155, 196b). İncelenen belgelerde görüldüğü üzere, merkez düzenli olarak Bursa'dan buz, kömür, çıra, buğday ve kumaş talep etmektedir. Bursa'dan talep edilen ürünlerin tedariki hassa harç eminliği tarafından yapılmaktadır.

2. Ekonomik Meseleler

Osmanlı Devleti'nin klasik düzeni içerisinde ekonomik faaliyetler, ziraat, sanayi ve ticarete ait sektörleri barındırmaktadır. Bu sektörler içerisinde en önemli ve gerekli ekonomik faaliyet olarak tarıma öncelik tanınmıştır (İnalçık vd. 2001: 82). Devlet bütçesinin gelirlerini büyük ölçüde vergiler oluşturmaktadır. Diğer bir gelir kaynağı ise mukataalardır. Mukataa, devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi demektir. İncelenen defter içerisinde merkez-Bursa arası ekonomik meseleler kapsamında beş tane hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden üç tanesi vergiler, iki tanesi vergi gelirlerinden oluşan mukataalar hakkındadır.

Ekonomiye konu olan vergiler hakkında gelen hükümler arasında gayr-i Müslimlerden alınan cizye vergisi yer almaktadır. Bu vergi türü, Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olan gayr-i Müslimlerden haklarının korunması, can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve askerlik hizmeti karşılığında alınmaktadır (Akdağ 1955: 27-51). Bu vergi türü ile alakalı 6 Mayıs 1602 tarihinde gelen hükümde, Anadolu keferesinden 1601-1602 yıllarında alınması gereken cizyeleri talep edilmiştir. Ebnâ-i sipahiyandan Ömer emin ve silahtarlardan İbrahim kâtip tayin edilerek, ellerine tuğralı ve nişanlı defter verilmiştir. Gelen fermanla merkez, hükmün gönderilmiş olduğu yerlerin kadılarına “... *sen ki kadıydın, kullarımın ellerine verilen tuğralı ve nişanlı defter mucebince her zımmiden miri için 140'ar akçe ve kullarımın maişetleri için onar akçe aldırasın...*” diyerek emretmektedir. Toplamda alınması

gereken miktar 150'şer akçe olup, bir akçe fazlasının talep edilmemesi istenmiştir. Cizyelerin toplanması için görevlendirilen iki kişiye tahsil için üç ay zaman tanınmıştır. Bu vergi konusunda ayrıca bazı sıkıntılar bulunduğu gelen ferman dan anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren karşılaştığı başlıca sorunlardan biri köylülerin yerlerini terk etmesi meselesidir. Savaşlar ve yaygın eşkıyalık hareketlerinin yanı sıra köylünün üzerinde giderek artan bir mali baskı ortaya çıkmıştır. Bu durumun sonucu olarak köylülerin yerlerini vergi vermemek için terk ettikleri ve muafiyet imtiyazına sahip bir çeşit serbestiyet niteliğinde olan köylere akın ettikleri bilinmektedir¹. Belgeye göre, zimmilerden bazıları, celâ-yı vatan (terk-i diyar) ettiklerinden çiftliklerini bazı yeniçeri ve sipahi taifesi tasarruf etmektedir. Tasarruf eden bu kişiler de haraçları vermemekte ısrar etmektedir. Bir diğer sorun bazı gayr-i Müslimlerin yaşadığı yerden kalkıp diğer topraklara giderek ziraat yapmalarıdır. Gayr-i Müslimler bunu bahane ederek cizyelerini vermek istememektedir. Tüm bu sorunların farkında olan merkez, hiçbir şekilde ihmal edilmeden cizye vergisinin kanun olduğu üzere toplanmasını emretmiştir (BŞS A-155, 182b).

Ekonomik meseleler kapsamında ele alınan bir diğer vergi türü ziyâde-i cizye vergisidir. Bu vergi sultan, vezir vs. vakıflarındaki cizye, âdet-i ağnâm ve avârız türünden bazı gelirler ile ilgilenen bir kalemdir (Tabakoğlu 2016: 263). Bahsi geçen vakıflardan Sultan Yıldırım Han, Sultan Mehmed Han, Hüdâvendigâr, Ebu İshak ve diğer vakıf reayasının sakin oldukları kadınlara hüküm gönderilmiştir. Bahsi geçen evkaf reayasının 1603 yılında vermekle mükellef olduğu ziyâde-i cizye ve cûlus-ı hümayun akçelerinin tahsil edilmesi için ebnâ-i

¹ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Özel 2015: 257-591; Faroqhi 1976: 289-302; Koç 2002: 1961-1970.

sipahiyandan 109. bölükte günlük yirmi bir akçeye mutasarrıf olan Mehmed Mustafa kâtip tayin olunmuştur (BŞS A-155, 167a).

Ekonomik meseleler bağlamında ele alınan bir diğer konu mukataalar hakkında gelen hükümlerdir. Devlet uygun gördüğü her türlü ziraî, ticari ve sınaî işletmeyi mukataa haline getirebilir ve bu mukataalardan payına düşeni çoğunlukla özel teşebbüs eliyle toplayabilmektedir (Tabakoğlu 2016: 326-327). Yenişehir ve çevresi mukataası ile ilgili 9 Kasım 1603'te Bursa kadısına hüküm gönderilmiştir. Buna göre, 21 Nisan 1598 tarihinde bahsi geçen mukataa üç yıllığına 17 yük ve 65 bin akçeye Ali Çavuş tarafından iltizam edilmiştir. Ali Çavuş'un merkeze yapmış olduğu para teslimatından geriye 130 bin akçe kalmıştır. Gelen ferman bu paranın acilen tahsil edilerek, hazineye gönderilmesi konusundadır (BŞS A-155,178a).

Mukataaya konu bir diğer vergi türü hamr ve arak resmidir. Osmanlı Devleti'nde gayr-i Müslimlerin ürettikleri içkiden alınan bir vergi olan hamr ve arak resmi ile ilgili Bursa kadısına ve hassa harç emini Mehmed'e 16 Şubat 1604 tarihinde gönderilen hükme göre, Bursa'da söz konusu mukataaya iltizam emini olan Musa isimli Yahudi merkeze gelerek arzuhal sunmuştur. Arzuhaline göre, Bursa Kazası'ndaki Filadar (Gündoğdu), Depecik, Kelesan, Timurtaş, Kavak, Bilâd-ı Yunus (Yunuseli), Kazıklı, Küçük ve Büyük Susıgırlığı Köyleri kendisinin iltizamına dâhil olan yerlerdir. Belgede belirtildiğine göre bu köylerde üretilen hamr ve arak üzerinden hamrın medresinden iki, arakın medresinden üçer akçe vergi alınması gerekmektedir. Ayrıca reyanın bu ürünlerini şehirde satmaya kalktıklarında hamr ve arak ocağına getirip devlete hamrardan on, araktan on beş akçe vergi ödedikten sonra satabildikleri bildirilmiştir. Ancak iltizam emininin belirttiğine göre bazı reaya buna uymayarak devlet kontrolü olmadan ürünleri başka yerlerde satmaktadır. Bu durum iltizam emininin zarara uğratmaktadır.

Bunun üzerine devlet satışın eskiden olduğu gibi emin vasıtasıyla yapılmasını emretmiştir (BŞS A-155,169a).

Merkez-Bursa arası ekonomik ilişkiler gelen hükümlere göre vergi ve mukataalarla ilgilidir. Vergi konusunda cizye ve ziyâde-i cizye vergileri ele alınmıştır. Gayr-i Müslimlerden alınan cizye vergisi konusunda sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Reaya vergiyi vermemek için çeşitli yollar denemektedir. Evkaf reayası olanlardan alınan ziyâde-i cizye vergisi için ise yalnızca bahsi geçen verginin toplanılması konusunda hüküm gönderilmiştir. Bu vergi türü hakkında gelen hükümde herhangi bir sıkıntı tespit edilmemiştir. Ekonomik ilişkinin diğer yönünü vergi gelir birimini ifade eden mukataalar oluşturmaktadır. Bunlardan Yenişehir ve çevresi mukataası hakkında gelen hükümden iltizam emini tarafından merkeze para teslimatının eksik yapıldığı görülmektedir. Bu durumda merkez paranın tamamını tahsil edebilmek için hüküm göndermiştir. Hamr ve arak mukataası ile ilgili gelen hükümde hamr ve arak resminin toplanıldığı yerler açıkça belirtilmiştir. Hamr ve arakın medre başına alınması gereken akçenin verildiği hükümde usulsüzlük olduğu tespit edilmiştir. Gelen hükümlerden yola çıkılarak, merkez-Bursa arası ekonomik ilişki türünde bazı sıkıntılar olduğu söylenebilmektedir.

3. Askeri Meseleler

İncelenen defter kapsamında merkez-Bursa arası askeri meselelere konu olan 18 hüküm tespit edilmiştir. Tespit edilen hükümlerin konusu çeşitlilik göstermektedir. Bu hükümler arasında askeri amaçlı talep edilen vergiler, seferler, eşkıyalık, yeniçeri oğlanı alımı, kürekçi ihracı ve menzil bârgiri temini gibi konularla ilgilidir.

Merkezden Bursa'ya gönderilen askeri hükümler arasında yeniçeri oğlanı alımı ile ilgili bir hüküm tespit edilmiştir. Bu oğlanların alınması uygulamasına, savaş esirleri ve akınlarda elde edilenlerden beşte birinin dinen devlete verilmesi hükmünden yola çıkıldığı

bilinmektedir (Beydilli 2013: 450-462). Böylece, sultanın kapıkulu ordusu ortaya çıkmış ve adına yeniçeri denilmiştir. Yeniçeriler padişahın emri ile her an harekete hazır olan ve savaşlarda padişah çadırı önünde yer alan daimi bir ordudur. İlk dönemlerde savaşlarda Osmanlı ordusuna üstünlük kazandırmasının yanı sıra padişahın merkeziyetçi otoritesinin başlıca aracı ve desteği haline gelmişlerdir. Bu durum yeniçeri sayısını arttırma gereksinimini ortaya çıkarmış, devlet çözümü devşirme usulünde bulmuştur. Devşirme oğlanları, ülkenin fakir dağlık alanlarında bulunan ve birden fazla çocuğu olan ailelerden alınan çocuklardır (İnalçık 2016: 127). Bahsi geçen kapıkulu sınıfı hakkında 25 Kasım - 4 Aralık 1603'te gelen hükümde Bursa, Manisa, Tire, Karasi, Biga, Aydın, Kocaeli, Sultanönü (Eskişehir), Muğla, Kastamonu Sancaklarında olan kadılıklarda yaşayan reayadan yeniçerilik için oğlan alınacaktır. Eskiden beri uygulandığı şekilde yeniçeri olmak için reayanın kaç tane oğlu var ise babaları ile birlikte hazır etmeleri emredilmektedir. Alınacak olan bu oğlanlar için yaş sınırlaması gönderilen belgede 15-20 olarak belirlenmiştir. Bu oğlanlar alınırken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da ailenin yalnızca 1 oğlu varsa bunun alınmamasıdır. Örneğin, bir evde 2 erkek çocuk var ise yalnızca biri alınacak, diğeri babasına teslim edilecektir. Yeniçeri Ocağı'na alınan kişilerin isimleri, künyeleri ve eşkâli kütük defterlerine kaydedilir ve ocağa gelişi güzel adam alınmazdı (Uzunçarşılı 1943: 151). Nitekim gönderilen hükümde, alınan erkek çocuklar ile birlikte babalarının, yaşadıkları köylerin, sipahilerinin ve bahsi geçen çocukların fiziksel özelliklerinin deftere yazılıp kayıt edilmesi istenmektedir. Belgede özellikle bu erkek çocukların seçiminde hariçten kimsenin katılmaması ve yerli olanların toplanması istenmektedir. Bazı reaya biz maden evkafı reayasıyız ve bu sebeple avârız-ı divaniyyeden muafız, elimizde bizden oğlan alınmaması için emrimiz vardır diyerek, yeniçeri oğlanı vermek istememektedir. Reaya karşı çıkmasına rağmen, fermana bu kişilerin de oğullarının alınarak ellerinde olan muaf

hükümleri ile birlikte merkeze gönderilmesi emredilmiştir (BŞS A-155, 166a-167a).

Askeri meseleler hakkında gelen fermanlar arasında üç tane sefer hükmü tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti 17. yüzyılın başlarında iç karışıklık ile sarsıldığı bir dönemde, doğu ve batı cephelerinde aynı anda savaşmak zorunda kalmıştır. 1578-1606 yılları arasında Osmanlılar doğuda Safeviler, batıda Habsburglarla bir dizi savaşa girmiştir (İnalçık 2016: 47). Habsburglarla mücadeleye sebebiyet veren, Macaristan Krallığı toprakları üzerinde yaşanan hâkimiyet mücadelesidir. Konu hakkında 1604 yılında gelen fermanında iki farklı cephede savaşıldığı açıkça görülmektedir. Hükümde Engürüs (Macaristan) seferine Ali Paşa, Şark seferine Sinan Paşa serdar olmuştur. Her iki sefer için görevlendirilen yeniçeri ve sair askerlerin hangi cepheye gidecekler ise derhal görev yerlerine gitmeleri, korucu tayin edilenlerin de yerlerinde kalıp hizmet etmeleri emredilmiştir. Ayrıca hükümde bu defaki seferin diğer seferler ile asla kıyas edilmemesi belirtilmektedir. Devlet merkezinin, kıyas konusunda yapmış olduğu tembih ile askerlerin seferlere katılmadaki isteksizliğini farkında olduğu anlaşılabilir. Ferman gönderildiği halde hala sefere katılmayanların devlet tarafından makbul karşılanmayacağı, hatta bu kişilerin artık devletin kulları sayılmayacağı da bildirilmiştir. Sefere memur olan kişiler için üç gün zaman tanınmıştır. Verilen süre sonunda hala evlerinde bulunanların, mübaşir tayin edilen Mustafa Çavuş tarafından isimleri, bölükleri ve sakin oldukları yerlerin deftere kayıt edilmesi istenmiştir. Devlet sefere gelmeyen kişilerin kayıt altında tutulacağını belirterek sefere gitmeleri için onları tehdit etmektedir. Konu hakkında gelen başka bir fermanında, sefere yoldaşlık etmeyenlerin ulufelerinin kesileceği bildirilmektedir (BŞS A-155, 156a).

Sefere çağrı maksadıyla 13-22 Mart 1604 tarihinde gelen başka bir hükümde, bu kez altı bölük halkı da denilen kapıkulu süvarileri sefere çağrılmaktadır. Bunlar Yeniçeri Ocağı'nın süvari kısmını teşkil

etmekle birlikte altı sınıftan oluşmaktadır (Özcan 1989: 531). Ferman, Anadolu'da bulunan kadıların tamamına gönderilmiştir. Macar seferi için memur olanların silahlarıyla birlikte acele şekilde hazır olması ve Macar seferine gitmeleri emredilmektedir. Bölük çavuşlarından Muharrem bu iş için görevlendirilmiştir. Fermanın gönderilmiş olduğu kazalarda altı bölük halkından kim var ise asla gecikmeden Rumeli'ye geçip, savaşa katılmaları istenmektedir. Sefere gitmeme ihtimaline karşın, devlet gitmeyenlerin ulufelerinin kesileceğini, kendilerine ne ulufe ne de dirlik verilmeyeceğini belirterek, sefere katılımı arttırmaya çalışmaktadır. Aynı ferman içerisinde başka bir sefer olan Şark seferi için de silahtarlar, sol ulufeciler ve sol garipler taifesinin tayin edildikleri belirtilmiştir (BŞS A-155,170a).

Merkez-Bursa arası bir diğer askeri mesele eşkıyalık hareketleridir. Devlet bahsi geçen dönemde seferlerin yanı sıra Anadolu'da baş gösteren ve çeşitli ayaklanmalarla devleti zor duruma düşüren başıboş eşkıyalarla da uğraşmaktadır. Örneğin, 15-23 Aralık 1603 tarihinde konu ile alakalı Bursa kadısı ve sancakbeyine ferman gönderilmiştir. Gönderilen hükme göre Anadolu'da bazı eşkıya başkaldırıp fukaraya zulüm etmektedir. Fukaraya zulüm eden bu kişilerin haklarından gelinmesi için Bursa Sancağı'nda bulunan çavuş, sipahi ve yeniçerilerin silahları ile birlikte eşkıya üzerine gitmeleri emredilmiştir (BŞS A-155, 177b).

Devlet aldığı bir kısım vergileri zaman zaman lazım olan ürünlerin alımına tahsis etmekteydi. Nitekim Kite kadılığından 24 Ağustos 1603'te avarız-ı divaniyye karşılığında odun gönderilmesini istemiştir. Eskiden beri Kite Kazası'ndan her sene başı kasaba ve köylerden bazı reayanın avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye karşılığında Tophane-i Âmire için 1000 çeki çam odunu ve Matbah-ı Âmire mühimmatı için de 1000 çeki belut (meşe) odunu gönderdikleri ifade edilmiştir. Ancak 1603 yılında bahsi geçen odunlar gönderilmemiştir. Gönderilen fermana eğer odunu vermezler ise 1100

avarız hanesi olan Kite Kazası'ndan hane başına otuz dört akçeleri alınacaktır. Toplanan paranın on üç bin akçesi ile odun satın alınarak İstanbul ağasına teslim edilmesi emredilmiştir. Bahsi geçen reaya taifesi Divan-ı Hümayun'a giderek, Bursa'da hassa çayırlarını biçme hizmetinde bulduklarını söylemişlerdir. Reaya yapmış olduğu bu hizmet sebebiyle 80 bin akçe masraf etmektedir. Bu sebeple merkeze odun yerine para vermeyi teklif etmişlerdir. Teklifleri üzerine merkezin verdiği karar, 1000 çeki çam odunu Tophane-i Âmire'ye, beş bin çeki çam İstanbul ağasına vermeleridir. Bu tahsil için Habil Çavuş görevlendirilmiştir. Reaya gücünün olmadığını belirtmesine ve durumunu anlatmak için devlet merkezine gitmesine rağmen, merkez ihtiyacı olan odunu bahsi geçen reayadan almakta kararlıdır (BŞS A-155, 190b).

Avârız-ı divaniyye türünden vergilerden olan kürekçi bedeli, gemilerde çalışabilecek, kürek çekip yelken açabilecek kişilerin toplanmasıdır. Bu vergi türünü devlet gerekli gördüğünde donanmaya kürekçi temini için kullanmaktaydı. Bunu bazen kürekçi olarak alırken bazen de bedellerini tahsil etmekteydi. Devletin büyümesi ve artan seferleri kürekçi temin etme zorluğu doğurmuştur. Bu sebeple devletin başvurduğu yollardan biri kürekçileri mecburi hizmete tabi tutmaktır. Konu ile ilgili 1603 yılı sonlarında Bursa ve İnegöl kadısına ferman gönderilmiştir. İnegöl ahalişi maden hizmetinde bulunduğu için bu hizmet karşılığında avârızları alınmamaktadır. Reaya yapmış olduğu hizmet karşılığında vergiden muaf tutulmuştur. Ancak bahsi geçen reayanın bir süredir madeni işletmemelerinden dolayı 1602 ve 1603 yılları için vermeleri gereken kürekçi bedeli talep edilmektedir. Vermeleri gereken bedel her hane başına toplam 240'ar akçedir. Vergi talep edilmesine rağmen, merkeze henüz bir akçe dahi yollanmamıştır. Bu kez belirtilen akçenin, silahtarlar zümresinden Mehmed tarafından tahsil edilmesi emredilmektedir (BŞS A-155, 163b). Aynı vergi türü hakkında 17 Şubat 1604'te gelen başka bir fermanla, Bursa'dan 1603

tarihinde her on haneden bir nefer kürekçi ihraç edilmesi emredilmiştir. Ancak Tersane-i Âmire mühimmatı için para lazım olması sebebiyle kürekçi talebinden vazgeçilmiştir. Merkez, göndermiş olduğu fermanla Bursa'dan kürekçi yerine, her kürekçi için iki bin dörder yüz akçe bedelini talep etmiştir. Ali Çavuş bu paranın tahsili için görevlendirilmiştir. Ayrıca gelen fermanla kazanın 3 bin 679 hane olduğu belirtilmiştir (BŞS A-155, 162a). Belgeden anlaşılacağı üzere, merkez ihtiyaç halinde taleplerinde değişikliğe gidebilmektedir. Bursa kadısına 4 Eylül 1603 tarihinde gönderilen başka bir fermanla, Donanma-yı Hümayun gemileri için kürekçiye ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre her yedi haneden bir nefer kürekçi ihracı talep edilmektedir (BŞS A-155, 175a).

Askeri amaçlı talep edilen bir diğer vergi sürsât vergisidir. Bahsi geçen sürsât emri, Osmanlı Devleti'nde ordu için gerekli olan yiyecek, yem, erzak gibi maddelerin sağlanması amacıyla ihtiyaç halinde taşradan talep edilen bir vergi türüdür. Savaş zamanı askeri amaçlı talep edilen nüzül vergisinden farklı olarak sürsât mükellefiyetinde un ve arpadan başka yağ, bal, koyun, ekmek, saman, ot ve odun gibi maddeler talep edilmektedir (İşbilir 2007: 311-312). Bahsi geçen vergi ile ilgili 21-30 Nisan 1604 tarihinde Bursa kadısına ferman gönderilmiştir. Fermana göre, Safevi seferine memur olan askerlerin ihtiyacı için Bursa'dan ve Kite Nahiyesi'nden İstanbul kilesiyle üç bin keyl (kile) arpa ve un, üç bin akçelik ekmek, 400 baş koyun, 300 vukiyye (okka) tereyağı ve yeterli miktarda odun tedarik edilerek, Yenişehir menziline gönderilmesi emredilmektedir (BŞS A-155, 158a).

Merkezin askeri amaçlı talepleri arasında yük hayvanları da yer almaktadır. Menzil, kelime anlamı olarak bir günlük yol, yol üzerindeki konak yerleri ve ev manalarındadır (Devellioğlu 2012: 715). Menziller başlangıçta yalnızca haberleşme aracı olarak kullanılırken zamanla ordu iaşesi, özel haberleşmeler ve şehirlerarası nakliye amacına hizmet etmiştir. Bârgîr kelimesinden kastedilen araç olarak kullanılan

beygirlerdir. Menzillerde haberleşmeyi sağlayan ulaklar genellikle kullanım amacıyla beygir beslemektedir (Halaçoğlu 2004a: 159-161). Konu hakkında incelenen defter içerisinde 11 tane belge tespit edilmiştir. Merkez tarafından haberleşme amacıyla gönderilen ulakların geçecekleri yol üzerinde bulunan kadıların tamamına bu hükümler gönderilmiştir. Böylelikle bu tedarikle hangi kadılıkların yükümlü oldukları belirlenmektedir. Yapılan bu tespitin ardından, tedariki sağlamakla yükümlü olan kadılıkların ulaklara ve maiyetindekilere kaç tane bârgîr temin edeceği bildirilmektedir. Örneğin, konu ile alakalı 23-31 Mart 1604 tarihinde gönderilen fermana, “...südde-i saadetinden, Hüdâvendigâr Sancağı'na varınca, yol üzerinde vaki olan kadılar... haliya bir mühim ve müstacel husus için dergâh-ı muallam bevvaplarından (kapıcı)... Ahmed ulak irsal olunmuştur... Her hanginiz tahtı kazasına dâhil olur ise, kendisine ve birer nefer âdemine menzil bârgîri tedarik edilip, yolda yolcu yükü yıktırılmasın...” diye hüküm gönderilmiştir (BŞS A-155, 183b)².

4. Sosyal Meseleler

Osmanlı Devleti'nin en büyük şehirlerinden biri olan Bursa, tahrir defterlerinde yer alan verilere göre 16. yüzyılın başlarında 152 civarında mahalleye sahiptir. İkinci yarısında ise bu rakam 168'e yükselmiştir. Nüfus da buna bağlı olarak giderek artış göstermiştir. Vergi yükümlüsü olan Yahudi, Ermeni ve Rumlar, 16. yüzyılda toplam nüfusun % 3'ünü oluşturmaktadır (Ergenç 2014: 123). Şehir hem fiziki bakımdan hem de nüfus yönünden 17. yüzyıl ve sonraki asırlarda gelişmeye devam etmiştir (İnalçık 1992: 445-449). Şehrin nüfusunun büyük bir bölümünü esnaf oluşturmaktadır. Hâce ya da hâcegî diye anılan büyük tüccarlar da toplum içinde söz sahibi oldukları için şehrin

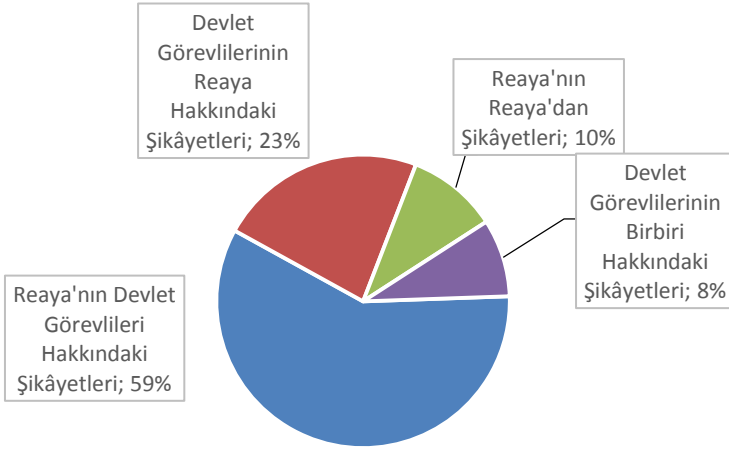
² Bahsi geçen menzil bârgîri tedariki ile alakalı A-155 numaralı şer'iyeye sicili içerisinde yer alan diğer hükümler için bk. A155; vr. 152b, 160b, 170a, 173b, 180b, 180b, 192a, 194a, 195a, 198b.

ileri gelenleri arasında sayılmaktadır. Bursa şehrinin en kalabalık kesimi Kale diye tabir edilen bölgedir. Burada çoğunlukla şehre belirli görev maksadıyla gelen vergiden muaf olan askerler, yeniçeriler, acemi oğlanları ve topçular bulunmaktadır. Bursa fethinin ardından kalenin içerisinde yaşayan gayr-i Müslim halk buradan ayrılmıştır. Kale içi hemen hemen tamamıyla Müslüman nüfustan oluşmaktadır (Ergenç 2014: 123).

Makale kapsamında ele alınan 1603-1604 tarihli A-155 numaralı şer'iyeye sicilinde yer alan sosyal içerikli fermanlar diğer ferman konularına oranla daha fazladır. Bahsi geçen defter içerisinde sosyal içerikli 53 belge tespit edilmiştir. Bursa yerelinde yaşanan çeşitli olaylar, bazen halktan birinin şikâyeti ile bazen de yöneticiler aracılığı ile devlet merkezine ulaşmaktadır. Yapılan bu şikâyetlerin devlet merkezine ulaşması için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaşadığı bir haksızlık, zulüm ya da başka bir sebeple şikâyetçi olan kişi, bizzat merkeze giderek Divan-ı Hümayun'a şikâyetini bildirebilmektedir. Bir diğer şikâyet etme yöntemi ise arzuhaller aracılığı ile yapılandır. Bu arzuhallerde şikâyetçi olan taraf haksızlığa uğradığını belirtebildiği gibi bir hak talebinde de bulunabilmektedir. Şehrin kadısı, uzak mesafelerden merkeze ulaşımın zorluğu göz önünde bulundurulduğunda, Divan-ı Hümayun'a bizzat gidemeyenler için şikâyeti iletmek amaçlı kullanılan bir başka aracı yöntemdir. Kişiler merkeze iletmek istedikleri dilek ya da şikâyetlerini ayrıca "adam göndermek" diye tabir edilen yol ile kendi yerine bir başkasını göndererek de merkez ile iletişime geçebilmektedir³. Bursa'da yaşanan sosyal meseleler şikâyete konu olan taraflar üzerinden ele alınarak sınıflandırılmıştır. Buna göre, aşağıda verilen şekil 2'de Bursa'da şikâyete konu olan taraflar gösterilmektedir.

³ Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkı ve kullanımı üzerine yapılan araştırmalar hakkında bk. İnalçık 2005; Tuğluca 2016; Taş 2007: 186-204.

Şekil 2: A-155 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Şikâyete Konu Olan Taraflar

Şekil 2’de belirtildiği üzere incelenen sicil defteri içerisindeki şikâyetler göz önünde bulundurulduğunda, birbiri hakkında şikâyetçi olan toplam iki grup bulunmaktadır. Bunlar reaya ile devlete bir şekilde hizmet eden görevlilerdir. Bu iki grubun şikâyetçi olduğu kişiler ise hem kendinden olanlar hem de diğer gruba ait kişiler olabilmektedir. Buna göre, bir reaya yine kendisi gibi olan bir başka reayadan haksızlığa uğramak, miras, hırsızlık, cinayet gibi nedenlerle şikâyetçi olabilmektedir. Gelen fermanlar içerisinde bu oran % 10’dur. Reayanın bir başka reayadan şikâyetçi olmasından ziyade, daha çok devlet görevlileri hakkında şikâyette bulunduğu görülmektedir. Bu şikâyet türü, yapılan şikâyetler arasında en yüksek orana sahiptir. Toplam şikâyete konu olan meseleler içerisinde oranı % 58’dir. Reayanın devlet görevlilerinden şikâyetçi olma sebebi genellikle haksız yere vergi alınmasıdır. Diğer bir grup olan devlet görevlilerinin bir başka devlet görevlisinden şikâyetçi olma oranı % 9’dur. Bu şikâyete konu olan meseleler ise genellikle haksızlığa uğrama ve uygulama dışı harekette

bulunulmasıdır. Devlet görevlileri de reayayı merkeze şikâyet edebilmektedir. Reayanın en fazla şikâyet edilme sebebi ise yine vergidir. Reaya fazla vergi talebinde bulunması sebebiyle devlet görevlilerini şikâyet edebilirken, devlet görevlileri de vergi ödememek için çeşitli bahaneler öne süren reayayı merkeze bildirmektedir.

Bahsedildiği üzere reayanın en fazla şikâyetinde bulunduğu konu fazla vergi talebidir. Kite Kazası'na bağlı karyelerin ahalişi merkeze adam göndererek şikâyet bildirmiştir. Şikâyetlerine göre, karye ahalişi şimdiye kadar Bursa'da olan miri ahıra her sene yonca götürmektedir. Bu ahali avâriz-ı divaniyye vergilerini de memur olanlara verdikleri için başka bir teklif hizmeti kendilerinden şimdiye kadar talep edilmemiştir. Ancak bu ahali şimdiye kadar otluçluk hizmeti yapmamış olmasına rağmen, kendilerinin rencide edilerek, miriye yoncacılık hizmeti etmelerinin haricinde bir de otluçluk hizmeti etmeleri istenmektedir. Ahali kendilerine zulüm edilmemesi için, merkezden emr-i şerif rica etmek amacıyla bu şikâyeti bildirmiştir. Durumun merkeze iletilmesi üzerine gelen fermanda, ahalinin rencide ettirilmemesi, kanuna aykırı sebepsiz yere kimseye iş gördürülmemesi gerektiği emredilmektedir (BŞS A-155, 152a).

Konu hakkında gelen başka bir fermanda Emir Buhari vakfı köyleri halkının vakıf mütevellisi İsmail, Kite Kazası'ndaki evkaf reayasından orducu talep edilmesi üzerine merkeze şikâyetinde bulunmuştur. Bahsi geçen ahali evkafa yapmış oldukları hizmetleri karşılığında avâriz-ı divaniyyeden ve tekâlif-i örfiyyeden muafıdır. Ahalinin sözü edilen vergi ve türlerinden muaf olduğuna dair ellerinde muâf-name belgeleri de bulunmaktadır. Ancak, orducu hizmetine memur olanlar kendilerinden tophane için odun ve benzeri malzeme talep etmektedir. Bu durumun kendilerini rencide etmesi üzerine vakfın mütevellisinin yazmış olduğu arz ile şikâyetinde bulunmuşlardır. Merkez

tarafından gönderilen fermanda evkaf reayasının rencide edilmemesi, bunu yapanların engellenmesi emredilmektedir (BŞS A-155, 154a)⁴.

Haksızlığa uğradığı gerekçesiyle Hoca Emir Han isimli bir reaya İstanbul'a giderek şikâyetle bulunmuştur. Şikâyetçi olunan taraf bu kez bir vezirdir. Şikâyete göre kendisinin Bursa'da bir odada eşyaları vardır. Anadolu Eyaleti'nde vezir olan Mustafa Paşa'nın Bursa'nın defter kethüdası olan Mircan isimli kişide alacak hakkı bulunmaktadır. Şikâyetçi olan Emir Han isimli kişi Mircan'a kefil olmadığı halde, vezir tarafından bir adam gönderilmiş ve "*sen onun (Mircan'ın) akrabasıdır*" diyerek kendisinin odası mühürlenmiştir. Kendisi bu konunun Divan-ı Hümayun'da görüşülmesini rica etmektedir. Gelen fermanda Emir Han isimli kişinin kendi tarafında bir kefil bularak merkeze gönderilmesi emredilmektedir (BŞS A-155, 164b).

Reayanın bir devlet görevlisi hakkında merkeze ilettiği şikâyetler sonucu, Bursa ve Mihaliç (Karacabey) kadısına 13-22 Mart 1604 tarihinde ferman gönderilmiştir. Gönderilen fermanda bu kez Bursa'dan bir kişinin merkeze gönderilmesi emredilmektedir. Bahsi geçen kişi Bursa'da hassa harç emini olan Kara Mustafa oğlu Mehmed'tir. Hassa harç emini Mehmed'in reaya fazlasıyla zulüm ve tecavüzü olduğu bilgisi merkeze ulaşmıştır. Şikâyet Divân-ı Hümayun'a yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizması sayesinde devletin idari denetimi gerçekleşmektedir. Devletin herkese şikâyet etme hakkını tanınması sayesinde, devlet adına idari tasarrufla bulunanların kanun ve yasadışı hareketlerinden zarara uğrayan kişiler merkeze şikâyetle bulunabilmektedir. Bursa'da hassa harç emininin sebep olduğu bu olayda görüldüğü gibi reaya şikâyet hakkını kullanarak merkeze durumu bildirmiş, merkezde idari denetimini sağlamak üzere harekete geçmiştir. Bu sebeple, Keyvan Çavuş'un bahsi geçen hassa

⁴ Aynı konu hakkında gelen diğer hükümler için bk. BŞS A 155: vr. 160a, 161a, 166a, 168a, 173b, 185b, 188a, 196a.

harç emininin teslim almak için Bursa'ya gönderildiği, eminin görevli memura teslim edilerek hiçbir şekilde karşı çıkmasına izin verilmemesi emredilmektedir. Gönderilen bu fermanın altında, Bursa tarafından bahsi geçen Mehmed'in mahkemeye teslim olunduğuna dair şahitlerin isimlerinin de yazılı olduğu bir kayıt bulunmaktadır (BŞS A-155,160b).

Reaya grubu da kendi içerisinde birbirinden şikâyetçi olabilmektedir. Bursa kadısına 26 Kasım-4 Aralık 1603'te gönderilen fermana bahsi geçen konu hırsızlıktır. Buna göre, Osman isimli kişi altınlarının çalındığını iddia ederek merkeze şikâyette bulunmuştur. Şikâyetine göre İstanbul'da Sinan Paşa Hanı'nda sakin iken, Yusuf isimli kişi kendisinin odasını açmış ve 300 bin altınını alarak hırsızlık yapmıştır. Altınları çalınan Osman, Yusuf'un peşine düşerek onu Mudanya'da bulmuştur. Bu sebeple hakkını talep etmekle birlikte Yusuf'un cezasının verilmesini istemektedir. Osman hakkında gönderilen fermana kendisinin hakkının verilmesi, bahsi geçen her iki kişinin de devlet merkezine gönderilmesi emredilmektedir (BŞS A-155,188a).

Reaya arasındaki birbirinden şikâyetçi oldukları konulardan biri de cinayettir. Bursa'dan Hatice Hatun merkeze bu konuda arzuhal sunmuştur. İddiasına göre Bursa'da Seyyid Bekir, Mustafa, Mahmud ve diğer Mustafa isimli kişiler Setbaşı bölgesinde oğlu Seyyid Mustafa'nın önünü kesip, bıçaklayarak öldürmüşlerdir. Bu konunun Müslümanlar huzurunda hak ve adalet üzere görülerek bahsi geçen kişiler hakkında ceza talep etmektedir. Hatice Hatun'un oğlunun öldürülmesi üzerine yazmış olduğu arzuhale cevap olarak Bursa kadısına 18-27 Eylül 1603 tarihinde ferman gönderilmiştir. Merkezden gelen emirde, bu konu için kefil olacak şahitler istenmektedir. Ancak olayın mahkemede görülebilmesi için üzerinden 15 yıl geçmemiş olması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu bir zaman aşımı meselesidir ve yaşanan olayların mahkeme tarafından incelenmesi için belirli yıllar ile sınırlandırma yapılmıştır. Bu zaman aşımı için yapılan yıl sınırlaması

olaylara ve dönemlere göre değişmekle birlikte, incelenen defter içerisinde genellikle 15 yıl olarak belirtilmiştir. Hatice Hatun'un oğlunun katledilmesi olayının üzerinden eğer 15 yıl geçmemiş ise olayın teftiş edilmesi, eğer teftiş edildikten sonra olay Hatice Hatun'un bahsettiği gibi ise katillerin merkeze bildirilmesi istenmektedir (BŞS A-155, 190a).

Fermanlardan anlaşılabilceği üzere reaya hem diğer reayadan hem de devlete bir şekilde hizmet veren görevlilerden çeşitli sebeplerle şikâyetçi olarak hakkını aramaktadır. Merkezle iletişime geçemediği durumlarda bu şikâyetini bazen bir devlet görevlisi aracılığı ile yaparken bazen bizzat giderek ya da adam göndererek şikâyetini belirtmiştir. Farklı yöntemlerle iletişime geçiliyor olsa da reyanın bir şekilde derdini merkeze iletildiği görülmektedir.

Şikâyet haricinde incelenen defter içerisinde reyanın merkezden talepte bulunabildiği de görülmektedir. Bursa kadısına 21-30 Nisan 1604 tarihinde gönderilen fermana göre, Bursa çevresinde olan Kite Nahiyesi'nin Çalu (Çalı) Köyü ahalisi dertlerini iletmek amacıyla aralarından Eyüp isimli şahsı bir mektup ile İstanbul'a göndermişlerdir. İlettiklerine göre yakın çevrelerinde cami yoktur. Uzak mesafede olan camilere de yaşça büyük olanların gitmeye gücü yetmemektedir. Aralarından birçoğu da cami mesafesinin uzak olması sebebiyle camiye gitmeye üşenmektedir. İstekleri, daha önceden var olan mescidin cami yapılmasıdır. İzin verilirse, adı geçen Eyüp'ün kendi malından mescidi camiye çevireceği belirtilmektedir (BŞS A-155, 155b). Cami ihtiyacı hakkında Bursa kadısına 3-12 Mart 1604 tarihinde gönderilen başka bir fermana, bu kez merkeze durumu aktaran Bursa kadısıdır. Kadı, merkeze mektup göndererek kazanın ihtiyacını iletmiştir. Göndermiş olduğu mektuba göre Bursa'ya bağlı Selçuk Gazi Köyü halkının nüfusu çok olmasına rağmen camileri yoktur. İçlerinden Hacı Ali isimli kişi bahsi geçen köyde bulunan bir mescidi cami yapmıştır. Bu kişinin bahsi geçen cami içindeki bir odada ikamet

edebilmesi için izin talep edilmektedir (BŞS A-155, 157a). Görüldüğü gibi konu hakkında incelenen defter içerisinde iki tane belge mevcuttur. Her iki belgede de sorun yakın çevrede cami olmamasıdır. İncelenen ilk belgede ahali yakın çevresinde cami olmadığını belirterek çözümü kendisi sunmuştur. Reayadan biri kendi malı ile hali hazırda olan mescidi cami yapacaktır. Aynı konu hakkında gönderilen diğer metinde ise bölge halkının nüfusu çok olmasına rağmen camisi yoktur. Yine kendi aralarından Hacı Ali isimli kişi mescidi cami yaparak çözüm üretmiştir. Ahali çözümü kendisi bulmuş, mescit camiye çevrilmiştir. Mescidi camiye çeviren Hacı Ali'nin cami içerisindeki bir odada ikamet edebilmesi için merkezden izin talep edilmiş, merkez tarafından ikamet için izin verilmiştir.

Bahsedildiği üzere şikâyetçi olan taraflardan biri de devlete bir şekilde hizmet eden görevlilerdir. Bu görevliler tıpkı reaya sınıfında olduğu gibi hem kendileri gibi görevli olan diğer kişileri hem de reayayı çeşitli sebeplerle merkeze şikâyet edebilmektedir. Vermiş olduğu hizmet fark etmeksizin bir görevlinin reayayı ya da bir başka devlet görevlisini merkeze şikâyet etmesi, Bursa yerelinde yaşanan olayların merkez tarafından bilinmesi, idare açısından önemlidir. Taşrada yaşanan huzursuzluk, usule aykırı davranış ya da haksızlıklar bir şekilde merkezi de etkilemektedir. Merkez, bu sebeple yönetimin iyi işleme amacıyla taşrada herhangi bir sorun yaşanması taraftarı değildir. Nitekim Bursa kadısına 5 Ekim 1599 tarihinde Yenişehir emini Ali Çavuş hakkında gelen ferman bu duruma örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Yenişehir emini Ali Çavuş merkeze adam göndererek arzuhal sunmuştur. Buna göre, Bursa Kazası'na tabi olan Adaköy (Gürsu) Köyü'nün arazilerinin geliri devlete ait olup havass-ı hümayun olarak adlandırılmaktadır. Bu köyün arazisi devlet hazinesine ait olmasına rağmen, Bursa sancakbeyi olanlar ve diğerleri vilayet defterine muhalefet etmişlerdir. Bu kişiler köyü havass-ı hümayun malından çıkarıp, zeamet ve tımar olarak almışlardır. Bu mal-ı miriye

ve Ali Çavuş'un iltizamına zarar vermektedir. Gelen fermanında bu topraklar bahsedildiği üzere tımar ve zeamet toprağı değil, havass-ı hümayun toprağı ise Ali Çavuş'un devlet hazinesi için zapt etmesi istenmektedir (BŞS A-155, 152b).

Görevliler arası yaşanan bir başka olayda, Gediz şaphane mukataasına iltizam emini olan Harun isimli Yahudi, merkeze gelerek şikâyetle bulunmuştur. Kendisi şapları Anadolu Vilayeti ve Karaman'da tüccar tafesine satmıştır. Satılan şaplardan geriye kalan 15 bin vukiyyesini de yine aynı amaçla Bursa'ya getirmiştir. Mallarını burada mahzene koyan iltizam emini, işlerini halletmek amacıyla merkeze gittiği sırada, Bursa hassa harç emini Mehmed kendisinin mallarına müdahale etmiştir. İltizam emininin bahsettiğine göre, hassa harç emini Mehmed'in bahsi geçen mukataa ile hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen 15 bin vukiyyelik şapı satmıştır. Ayrıca satılan şapların parasını da kendisi zapt ederek hem kendisinin iltizamına hem de devlet malına zarar vermiştir. Merkeze bildiren bu olayın ardından 6 Nisan 1604'te gelen fermanında, bu mukataanın nazırı olan Hüseyin marifetiyle bahsedilen paranın hassa harç emini Mehmed'ten alınarak hazineye teslim edilmesi emredilmektedir. Bahsi geçen emin Mehmed hakkında incelenen defter kapsamında çeşitli şikâyetler bulunmaktadır. Emin yapmış olduğu faaliyetler ile hem devlete hem de Müslüman ve gayr-i Müslim reayaya zarar vermektedir (BŞS A-155, 160a). Gelen fermanın anlaşılabilirliği üzere bu kez bir Yahudi tarafından devlet görevlisi şikâyet edilmiştir. İltizam emini olan bir Yahudi, Müslüman reayadan farkı olmaksızın merkeze giderek şikâyetini bildirmiş ve merkez tarafından dikkate alınmıştır.

Devlete bir şekilde hizmet eden görevliler arası yaşanan bir başka şikâyet konusu güvenlidir. Bursa Hisar bölgesinin içerisinde yer alan mahallelerin güvenlik amacıyla korunabilmesi için etrafı surlarla çevrilmiştir. Bu Hisar surlarının giriş çıkışında kullanılan beş kapısı bulunmaktadır. Kapılarda güvenlik amacıyla bevveler (kapıcı) nöbet

tutarak geceleri mahalleleri korumakla görevlidir (Maydaer 2009: 30). Yapılması gereken bu görev yerine getirilmemiş olacak ki konu hakkında merkeze şikâyetle bulunulmuştur. Şikâyetle bulunan hisar içinde yaşamakta olan bir yeniçeridir. Hisar ve şehir kapılarının ihmal edilerek kapatılmaması sebebiyle bazı eşkiya gece mahallelere gelerek hem kendisinin hem diğer ahalinin evlerine girmişlerdir. Yeniçeriler bu kapıların kapatılarak şehrin korunmasını istemektedir. Gelen emirde (9-17 Eylül 1603) bu kapıların kapatılması ve kapılarda nöbet tutulması emredilmiştir (BŞS A-155, 197a).

Reayanın merkeze iletmiş olduğu şikâyetlere konu olan Bursa hassa harç emini Mehmed, bu kez devlet görevlileri tarafından şikâyete konu olmuştur. Şimdiye kadar uygulanan şekliyle, Bursa’da olan mizân-ı harir ve diğer mukataatın üzerinden alınan akçeler toplanıp sandıklara konulmaktadır. Bu sandıklar Bursa kadısı tarafından mühürlenmektedir. Mühürlenmiş sandıkların her biri için bir naip tayin edilerek, sandıklar her ayın başında kadı ve hassa harç emini huzurunda mahkemede açılmaktadır. Açılan bu sandıklardan çıkan paralar hesaplanıp, bir deftere kaydedilmektedir. Daha sonra bu paralar hazineye gönderilir ve bahsedilen uygulama dışında hiçbir şekilde bu sandıklar açılmamaktadır. Ancak hassa harç emini Mehmed Çavuş bu sisteme uymamış, tek başına sandıkları açarak hasılatı almıştır. Bir daha uygulama dışı hareket edilmemesi ve sandıkların yalnızca her ayın başında belirtilen usullere uygun olarak açılması için 19 Mart 1604’te ferman gönderilmiştir. Silahtarlar zümresinden Mehmed isimli kişi bahsi geçen hususla bizzat ilgilenmek üzere görevlendirilmiştir. Bundan sonra usulün dışında hareket edenin merkeze bildirilmesi istenmektedir (BŞS A-155, 170b). Makale kapsamında incelenen defter içerisinde hassa harç emini Mehmed hakkında hem reaya hem de diğer görevli kişiler tarafından yapılan şikâyetler bulunmaktadır. Yapmış olduğu faaliyetler neticesinde sık sık uyarı alan hassa harç emini Mehmed’i merkez idaresi tarafından gönderilen uyarılar durduramamıştır.

Uygulama dışı hareket etmesi ve reaya yapmış olduğu zulüm neticesinde İstanbul'a gönderilmek üzere mahkemeye teslim edilmiştir.

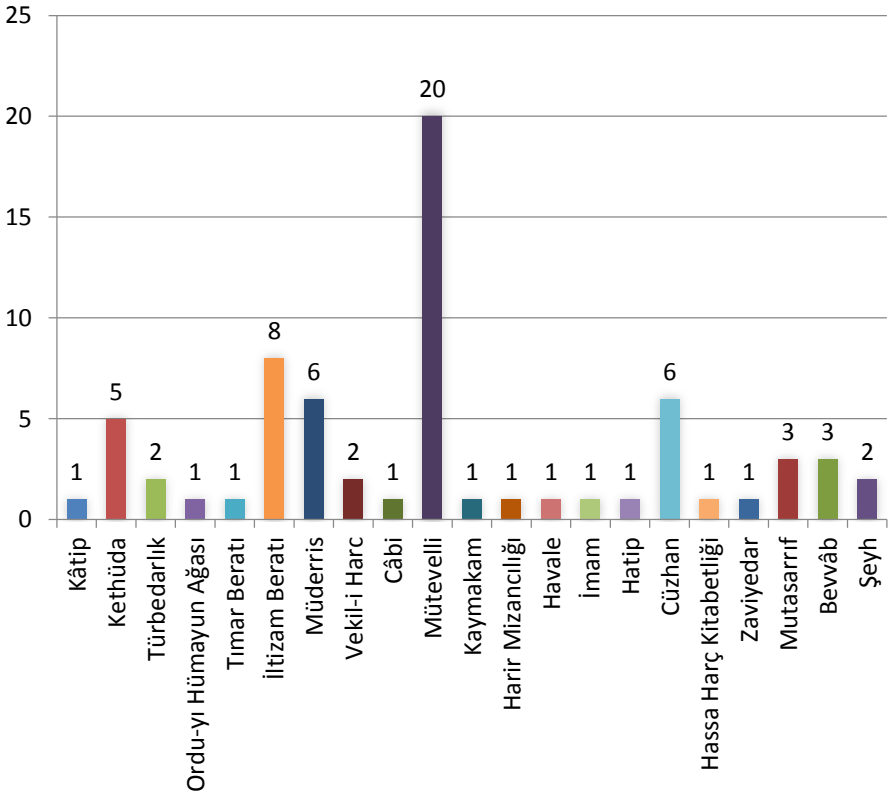
Reayanın devlet görevlilerinden şikâyetçi olduğu konuların başında fazla vergi talep edilmesi meselesi gelmektedir. Aynı şekilde görevlilerin de reaya hakkında merkeze ilettikleri şikâyetlerde konu yine vergilerdir. Reaya görevlileri fazla vergi talep etme sebebiyle şikâyet ediyor iken, görevlilerde reayayı vergi vermekten kaçma ve çeşitli bahaneler üretme ile suçlamaktadır. Nitekim cizye-i kıptiyan, çift bozan, ispençe türünden vergilerin iltizam emini olan Süleyman Çavuş'un şikâyetine göre bu tür vergilerin alındığı Karatimurlu Cemaati vergilerini ödememek için bahane üretmektedirler. Ferman olunduğu üzere bahsi geçen vergi talep edildiğinde bu kişilerin *"biz bugün geldik, yarın gideriz... ticaret için geldik ..."* ve bazıları da *"sakin olduğumuz vilayetlerde vergilerimizi verdik"* diyerek çeşitli bahaneler ile vergi ödemekte inat etmektedirler. Lakin ellerinde vergilerini verdiklerine dair kadıları tarafından verilen temessükleri (teslimat belgesi) bulunmamaktadır. Ayrıca sözü edilen taife altı ay burada sakın olmadık diyerek de vergi ödemekten kaçınmaktadır. Bursa kadısına 10 Aralık 1603 tarihinde gönderilen fermanan anlaşılabilirliği üzere taife vergi vermemek için çeşitli yollar denemektedir. Bahsi geçen taife altı aydan uzun bir süre bir yerde yerleşim halinde olmaları durumunda devlete vergi ödemek zorunda olduğunun farkındadır. Fermana göre eğer taife altı aydan uzun süredir bölgede sakın ise bahsi geçen vergileri ödemekle yükümlüdür ve bahsettikleri gibi ellerinde vergilerini ödemiş olduklarına dair belgelerinin olup olmadığının kontrol edilmesi için emir gönderilmiştir (BŞS A-155, 172b)⁵.

⁵ Vergi vermek istemeyen reaya hakkında gelen diğer fermanlar için bk. A 155; vr. 173a, 195b.

5. Beratlar

Makale kapsamında incelenen 1603-1604 tarihli A-155 numaralı şer'iyeye sicili içerisinde 68 tane berat bulunmaktadır. Bahsi geçen beratlarda, beratın verildiği hizmet türü, vazifenin yeri, maaşı ya da geliri, beratı verilen kişinin adı, beratın niçin verildiği ve kendisinden ne istenildiği açıklanmaktadır (Gökbilgin 2013: 86). Beratların ayrıca hangi sebepten dolayı verildikleri de önemlidir. Bir kişinin ölümü dolayısıyla mahlûl sebebiyle berat verilebileceği gibi, görevini layığıyla yerine getirmeyen bir kişiden alınarak da bir başkasına verilebilirdi. Beratların cinslerine göre verildikleri kalemler de farklılık göstermektedir. Tımar, zeamet, beylerbeylik, muhtesip, şehir kethüdası gibi beratlar divan tarafından verilmektedir. Mukataa, iltizam, vakıflarla ilgili vazifeler (tevlîyet, kitabet, imamet) türünden olanlar ise maliye tarafından verilmektedir. Kadıaskerler tarafından verilen beratlar askeri beratlar statüsüne dâhil olmakla birlikte, kadılık, müderrislik, muallimlik ve bazı vakıf vazifeleri (şeyh, türbedar, zaviyedar, cüzhân, mütevellî, nazır vs.) için verilmektedir (Kütükoğlu 2018b: 134).

Şekil 3: A-155 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Beratların Dağılımı

Şekil 3'te makale kapsamında ele alınan 1603-1604 tarihli A-155 numaralı şer'iyye sicili içerisinde yer alan berat türünden belgelerin hangi görev türüne tevcih edildiği gösterilmiştir. Defter içerisinde bulunan 68 berat belgesi içerisinde en yoğun olanı mütevellî tayinidir. Bu göreve atama ile ilgili defterde 20 belge bulunmaktadır. Mütevellî beratı Kadıasker tarafından verilmektedir. Bir vakfın idaresine memur olan kişiye mütevellî denilmektedir. Örneğin, konu hakkında gelen bir

belgede, silahtarlardan Mustafa Bursa'da Muradiye tevliyetini almış olmasına rağmen merkeze muhasebesini göndermemiştir. Görevini layığıyla yerine getirmediği sebepten görev kendisinden alınacaktır. Dergâh-ı mualla bevvâblarından (kapıcı) Osman, Divan-ı Hümayun'a giderek görevin kendisine verilmesi için arz sunmuştur. Bahsi geçen görevin kendisine verilmesi karşılığında 51 bin 600 akçeyi hazineye peşin olarak teslim edebileceğini bildirmesine üzerine günlük elli akçe ile mütevellî tayin edilmiştir (BŞS A-155, 159b). Mütevellîlerin maaşları görevli oldukları yerin gelirine bağlı olmakla birlikte, diğer görevler ile kıyaslandığında yüksek maaşa sahip bir memuriyettir. İncelenen örnekten anlaşılacağı üzere kişi görevini gereği gibi yerine getirmediği ve kendisinden memnun olunmadığı durumlarda devlet tarafından yerine başka bir görevli getirilmektedir. Kapıcı Osman merkeze sunmuş olduğu peşin para teklifi ile Mustafa'nın yerine tayin edilmiştir.

Gelen tayinler içerisinde Kadıasker tarafından verilen diğer görevler türbedar, şeyh, zâviyedar, cüzhân beratlarıdır. Türbedar, bir zatın türbesine bakmakla görevli olan kişidir (Kamus-ı Türki 2015: 1266). Bahsi geçen memuriyet hakkında 1604 yılında Murat Han Türbesi'ne günlük beş akçe ile (BŞS A-155, 171b), Sultan Osman Türbesi'ne ise Bursa kadısı arzı ile günde iki akçeye türbedar tayin edilmiştir (BŞS A-155, 198a). Şeyh bir tekke veya zaviyede reislik eden ve müritleri bulunan kimsedir (Devellioğlu 2012: 1161)⁶. Şeyh gibi tekke ve zâviyelerde reislik eden bir başka görevli zâviyedarıdır. Zâviyedar, farklı olarak küçük tekke şeyhlerine verilen isimdir (Devellioğlu 2012: 1367)⁷. Cüzhân, Kur'ân'ı Kerim cüzlerini okuyan kimsedir. Bu memuriyet hakkında 2 Aralık 1603 tarihinde Bursa'da

⁶ Şeyh beratı hakkında gelen diğer belgeler için bk. A 155; vr. 194b, 165a, 194b.

⁷ Gelen tayinler içerisinde zâviyedarlık hizmeti hakkında bir berat bulunmaktadır. Bk. A 155; vr. 159a.

Cem Sultan Türbesi'ne günde iki akçe ile cüzhân tayin edilmiştir (BŞS A-155,161b)⁸.

Osmanlı Devleti'nde berat sahibi olan imam ve hatiplerde devlet sisteminde askeriden sayılmaktadırlar⁹. Her iki görevli de hizmet verdikleri mescit ve camilerin vakıflarından maaş almaktaydılar (Beydilli 2000: 181-186). İncelenen defter içerisinde imam tayini hakkında bir belge tespit edilmiştir. Buna göre Bursa kadısı naibi Mevlana Ali arzı ve gündelik altı akçe ile Sultan Murad Han Camisi'ne imam tayin edilmiştir. Memuriyet karşılığında akçe verilmesinin yanı sıra belirlenen miktarlarda yıllık gıda yardımı yapıldığı gelen beratlar içerisinde görülmektedir. Bahsi geçen imam tayini bu konuda örnek teşkil edebilecek niteliktedir. İmam günlük olarak alacağı altı akçenin yanı sıra yılda sekiz müd buğday, altı müd arpa, üç müd pirinç alacaktır (BŞS A-155,155a). Cami imamı kaim-makamı olan Hasan hakkında gelen mektupta, fukaranın hayır dualarını almak üzere kaim-makamlık kendisine verilmiştir. Bu görev ile kendisi imam yerine vekâlet edecektir (BŞS A-155,170b).

İncelenen beratlar içerisinde tevcih edilen görevlerden biri de müderrisliktir. Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılık ve müftülükle birlikte üç temel görevden biri olan müderrislik, medreselerde çeşitli dersler veren hocalar için kullanılmaktadır. 16. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılarda müderris tayinleri kazaskerlerin teklifiyle yapılmaktadır. Kanunnâmelerde ve özellikle Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde müderrislerin dereceleri, maaşları vb. konularda önemli bilgiler bulunmaktadır (İpşirli 2006: 468-470). Müderris tayini hakkında 1604 yılında Mevlana Mehmed Efendi günlük 20 akçe ile Bursa Hüseyin Paşa Medresesi'ne tayin olunmuştur (BŞS A-155,185b). Müderrislik maaşları da tayin olunan medreseye göre değişmekle birlikte, gelen

⁸ Cüz-hân tayini belgeleri için bk. A 155; vr. 171b, 180a, 187a, 188b, 189a.

⁹ Hatip tayini belgesi için bk. A 155; vr. 155b.

belgeler içerisinde en düşük maaş günlük 20, en yüksek maaş günlük 30 akçedir.¹⁰

Maliye tarafından verilen berata sahip olan câbi, vakıf kiralarnı toplayan vergi tahsildarıdır. Osmanlı Devleti'nde büyük vakıfların idaresinde nâzır, mütevellî, câbi veya kâtip¹¹ gibi birçok görevli hizmet vermektedir. Câbilerin yaptığı işe cibâyet denilmektedir (İpşirli 1992: 529-530). Bahsi geçen evkaf tahsildarlığı için 9 Ekim 1603 tarihinde Hasan bin Murad vakfın mütevellîsi arzı gereğince günde elli akçe ile câbi tayin olmuştur (BŞS A-155,187b). Vakıf kirasını toplayan diğer bir görevli vekil-i harç'tır. Bursa Şems Bey Tekyesi vekil-i harçlığına iki akçe gündelik ile Osman bin Süleyman Bursa kadısı Mevlana Abdürrahim arzı ile 13 Ocak 1604 tarihinde tayin edilmiştir (BŞS A-155, 182a).

Ferman türü belgelerde olduğu gibi beratin verilmesi içinde vazifelinin arzı veya istek sahibinin arzuhaline ihtiyaç vardır. Kişi kendisi için bir görev talebinde bulunabileceği gibi, bir başkası tarafından da layık görüldüğü sebepten bir kişi için arzuhal sunulabilmektedir. Bu arzı kadı, mütevellî, evkaf nazırını gibi kişiler yapabilmektedir.

Gelen beratlar içerisinde seferlerde göstermiş olduğu yararlılık dolayısıyla kendisine görev verilen birçok memuriyet bulunmaktadır. Bunun yapılmasının sebebi kişinin vermiş olduğu hizmetin karşılığında bir ödüllendirme olabileceği gibi seferlerde aynı hizmetin başkaları tarafından da gösterilmesi amacıyla bir çeşit teşvik edici unsur olabilmektedir. Osmanlı Devleti içerisinde kişiler devlete yapmış oldukları hizmetler karşılığında belirli bir göreve tayin edilerek ödüllendirilmektedir. Devlet görevini layığıyla yerine getirmeyen

¹⁰ Müderris beratları için bk. A 155; vr. 171a, 174a, 194b, 196b, 197a.

¹¹ Vakıf görevlilerinden biri olan kâtip hakkında gelen belge için bk. A 155; vr. 191a.

kişilerin beratlarını ellerinden alarak yerine bir başkasını görevlendirebildiği gibi, devlet için savaşa ve sefere katılarak hizmet verenlere de bir şekilde karşılığını vermektedir. Bu şekilde bir nevi kişileri işlerini düzgün yapmaya ve devlete karşı hizmet etmeye teşvik etmektedir. Örneğin, eşkıya seferinde göstermiş olduğu hizmet sebebiyle silahtarlardan İbrahim, günde otuz beş akçe ile 1603 yılının sonlarında Ordu-yı Hümayun Ağalığına tayin edilmiştir (BŞS A-155, 167b). Benzer şekilde bir başka tayin harir mizancılığı görevi için yapılmıştır. Bursa'nın bir kumaş ve özellikle ipek ticaretinin ve üretiminin yapıldığı şehir olması sebebiyle gelen beratlar içerisinde harir mizancılığı tayini bulunmaktadır. İpek tartmak anlamında olan bu görev için Anadolu seferlerinde vermiş olduğu hizmetin karşılığında 14 Aralık 1603 tarihinde sol ulufecilerden Ferec günde on dört akçe ile Bursa'ya harir mizancısı tayin olunmuştur (BŞS A-155, 178a). İpek ile alakalı bir başka görevlendirme mizanı harir mukataasına yapılan havaleci tayinidir. Bursa hassa harç emini Mehmed Çavuş'un İstanbul'a göndermiş olduğu arzuhale göre Bursa mizanı harir mukataasına havaleci lazımdır. Buna göre, gündelik bir akçe ile Mustafa bin Abdullah 5 Eylül 1603 tarihinde havaleci tayin olunmuştur (BŞS A-155, 196a). Bahsi geçen havalecinin görevi, ipekle alakalı vergi gelirlerinin toplanmasıdır. Belgelerden görüldüğü üzere kişiler seferlerde ve eşkıya olaylarında göstermiş oldukları hizmet karşılığında göreve gelebilmektedir. Bu durum devlet görevlisi olmak isteyen kişiler için bir fırsattır.

Beratlar seferlerde yapılan hizmetler karşılığında bir ödül olarak verilebileceği gibi, devletin verilen hizmeti yetersiz bulduğu ya da memurun görevini yerine getirmediği durumlarda da verilen memuriyet ya da diğer haklar geri alınabilmektedir. Örneğin, gelen berat hükümlerinden anlaşılabilen üzere, çağırıldığı halde sefere katılmamak bir kişiye verilen memuriyeti elinden almak için yeterli bir sebeptir. Divan tarafından verilen tımar beratı hakkında gelen hüküm

buna örnek teşkil etmektedir. Buna göre Hüdavendigâr Sancağı'nda 21.000 akçelik zeameti olan İbrahim'in, İstolni Belgrad Sahrası'ndaki muharebelere katılmadığı tespit edilmiştir. Kendisi daha önce tabur muharebesinde görevlendirilmiştir. Ancak görevli olduğu halde yapılan sefere katılmamıştır. Bu sebeple 28 Ekim-6 Kasım 1601 tarihinde zeameti elinden alınarak başkasına verilmiştir (BŞS A-155, 183a).

Divan tarafından verilen beratlardan biri de kethüdalıktır. Bu görev tevcihi hakkında incelenen defter içerisinde beş hüküm tespit edilmiştir. Kethüda tabiri, Osmanlı devlet teşkilatında bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı anlamında kullanılmıştır. Bursa hassa harç emini Mehmet Çavuş'un arzı ile Mehmet bin Hüseyin 3 Mayıs 1604 tarihinde Bursa ihtisabına kethüda tayin olunmuştur (BŞS A-155,154a). Bahsi geçen görev hakkında başka bir belge bu kez At Pazarı dellâllar kethüdalığı ile ilgilidir. Sipahi oğlanlarından 128. bölükte günde on üç akçeye mutasarrıf olan İbrahim, geçmişte merkeze giderek ulufesi hazineye kalmak üzere Bursa'da At Pazarı dellâllar¹² kethüdalığını almıştır. Yine satılan her attan ikişer akçe verilmesi şartıyla 23-31 Mart 1604 tarihinde beratı yenilenmiştir. Ayrıca şehir kethüdasının kendisinin işine karışmaması istenmektedir (BŞS A-155, 162a)¹³.

Maliye kalemi tarafından verilen iltizam beratları hakkında incelenen defter içerisinde sekiz tane belge bulunmaktadır¹⁴. İltizam beratı için Bursa hassa harç emini olan Mehmed Çavuş, merkeze giderek arzuhal sunmuştur. Kendisi Bursa'nın öşr-i hamr-i Bursa

¹² Bir şeyin satılacağını veya bir ilân ve tembihi çarşı ve pazar mahallelerinde herkese duyuran adam, hayvanat vesaire satışı sırasında bayi ile müşteri arasında vasita olup pazarlığı kestiren adam (Şemsettin Sami 2015: 245).

¹³ Gelen diğer kethüdalık beratları için bk. A 155; vr. 169a, 185b, 190a.

¹⁴ Gelen tüm iltizam beratları için bk. A 155; vr. 153a, 154b, 168b, 175b, 188b, 192b, 193b.

mukataasının iltizamına taliptir. Öşr-i hamr, Bursa'da yaşayan gayr-i Müslimlerin üzümünden ürettikleri şaraptan alınan vergi gelirine bağlı bir mukataa türüdür. Bahsi geçen iltizam 4 Eylül 1603 tarihinde hassa harç eminine verilmiştir (BŞS A-155, 194b). Maliye tarafından tevcih edilen bir diğer görev kâtipliktir. Bursa hassa harç emanetinin kitabeti 29 Mart 1604 tarihinde silahtarlardan İbrahim'e verilmiştir. Kendisi üç ayda bir hak ettiği maaşını emanetin mahsulünden alacaktır (BŞS A-155, 158b).

Merkez tarafından gönderilen berat belgelerinden görüldüğü üzere, beratlar divan, kadıasker ve maliyeden olmak üzere üç farklı kalemde verilmektedir. İncelenen defter içerisinde 21 farklı görev tevcihi tespit edilmiş, bu beratların kişilere verilme ya da kişilerin ellerinden alınma sebepleri açıklanmıştır. Berat almak için yapılan arzlar genellikle kişinin kendisi tarafından değil, bir başkası tarafından yapılmıştır. Buna göre arzı yapan bu kişiler kadı, naip, hassa harç emini ve vakıf mütevellisidir. Yoğun olarak berat için arz eden bu kişiler dışında kişinin kendisi içinde görev isteğinde bulunduğu gelen belgelerde görülmektedir.

Sonuç

Merkez-taşra ilişkisinin Bursa ve Kite Kazaları örneği üzerinden ele alındığı bu makalede, A-155 numaralı sicil defteri içerisindeki ferman ve beratlar incelenmiştir. İncelenen fermanlar kendi içerisinde saray için malzeme temini, ekonomik, askeri ve sosyal meseleler olarak bölümlere ayrılmıştır. Merkez-Bursa arası ekonomik ilişki vergi ve vergi gelir birimini ifade eden mukataalara dayanmaktadır. Devlet merkezi Bursa'dan sağladığı bu gelirlere ek olarak, hem saray için hem askeri teçhizat için gerekli gördüğü durumlarda her türlü ihtiyacını talep edebilmektedir. Bu talepler devlet yönetiminin karşılaştığı başlıca sorunlardan biri olan İstanbul nüfusunun ihtiyacı olan temel yiyecek maddelerinin karşılanmasıdır. Merkezin İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak dışında diğer talepleri saray mutfağı ihtiyaçlarıdır. Merkez-

Bursa arası ilişki yoğun olarak sarayın taleplerini oluşturan iâşe konusunda yaşanmaktadır. Buna göre, merkezin Bursa'dan buğday, kömür, tomruk çıra ve kumaş talebinde bulunduğu görülmektedir. Ancak Bursa'nın bu taleplere yeterli ölçüde karşılık vermediği tespit edilmiştir.

Bahsi geçen şer'iyye sicili içerisinde Bursa'dan talep edilen vergi türleri tekâlif-i örfiyye, cizye ve ziyade-i cizye vergileridir. Sözü edilen bu vergiler belirli bir meblağ karşılığı görevli kişiler tarafından toplanmaktadır. Bu uygulamanın dışında, merkezin ihtiyacı olduğu zaman belirlenen meblağ yerine başka ürünler talep edebildiği de görülmektedir. Reaya devletin talebini karşılayabildiği ölçüde bahsi geçen vergilerden muaf tutulmuştur. Ancak, muaf olma durumuna rağmen, reyanın bu talepleri karşılamakta isteksiz ya da yetersiz kaldığı durumlar gelen belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim vergiden muaf tutulacaklarını bilmelerine rağmen Kite reayasının odun göndermeye gücünün olmadığını belirterek göndermek istememesi bu duruma örnektir. Merkezin ihtiyacı olduğu ürünleri tedarik ederek vergiden muaf olma durumu dışında, gelen fermanlardan görüldüğü üzere reaya hassa çayır biçme hizmetinde ya da maden hizmetinde bulunarak da vergiden muaf tutulmuştur.

Vergi toplama konusunda iki tür sorun yaşanmaktadır. Bu sorunun bir tarafı reyadır. Reyanın gelen bazı belgelerden anlaşılabilceği üzere, vergi vermekten kaçındığı durumlar mevcuttur. Diğer sorun ise vergi toplamaya görevli memurlardır. Devlet göndermiş olduğu fermanlarda reyadan bir akçe fazladan vergi talep edilmemesi konusunda uyarılarda bulunmasına rağmen, merkeze giden şikâyetlere bakıldığında fazladan akçe talep edildiği görülmektedir. Bu durum reaya arasında huzursuzluğa sebep olmakta ve reaya derdini bir şekilde merkeze bildirerek hakkını savunmaktadır.

Ekonomi konusunda merkezin sağladığı vergi gelirlerinden biri mukataalardır. İncelenen defter içerisinde bahsi geçen mukataalar, hamr ve arak mukataası ile Yenişehir ve çevresi mukataasıdır. Gelen hükümlerde mukataaların kapsadığı alanlar, kaç yıl için iltizam olarak verildiği ve merkezin bahsi geçen mukataalardan sağladığı kazanç açıkça belirtilmektedir. Tüm bu belgelerden yola çıkılarak, ekonomi açısından Bursa'nın merkez için önemi anlaşılabilir. Merkez vergiler, sağlamış olduğu iase ürünleri ve mukataalarla Bursa ile ekonomik bir ilişki kurmuş ve kazanç elde etmiştir. Devlet merkezine yakın olması dolayısıyla ihtiyaç duyulan bazı ürünler Bursa'dan talep edilmektedir.

Merkez-Bursa arası ilişkiye konu olan bir diğer mesele askeridir. Konu hakkında gelen belgelerin konusu çeşitlilik göstermektedir. Bunlar; seferler, eşkıyalık meseleleri, yeniçeri oğlanı alınması ve diğer bazı taleplerdir. İncelenen şer'iyye sicilinde askeri meseleler yoğun olarak seferlerle ilgilidir. Devletin 17. yüzyıl başlarında iç karışıklıkların yanı sıra, doğu ve batı cephelerinde aynı anda savaşmak zorunda olması sefere çıkacak memur ihtiyacını doğurmuştur. Bu konuda gelen belgeler incelendiğinde merkezin sefere memur çağrısının etkisiz ve katılımın yetersiz olduğu görülmektedir. Merkez tarafından defalarca ferman gönderilmesine rağmen sefere iştirak edilmemektedir. Memur olduğu halde katılmayan bu kişiler hakkında sık sık ferman gönderilerek ulufelerinin kesileceği belirtilmiştir. Devletin seferler dışında eşkıyalık meseleleri ile de uğraşması, iki ayrı konu için asker talep etmesine yol açmıştır. Gönderilen bazı hükümler iki ayrı cepheye asker talep edilmesi ile ilgilidir. Seferlerde ihtiyaç duyulan bu askerlerin alınması dışında belirli aralıklarla yapılan yeniçeri oğlanı alımı ile ilgili gelen belgede, yeniçeri oğlanı alımında aranan özellikler tespit edilmiştir. Devlet merkezi askere ihtiyaç duyduğu kadar bu askerlerin seferde tüketecekleri besin maddelerine, yük hayvanlarına ve bir takım malzemelere ihtiyaç duymaktadır. Bursa'dan merkezin talepleri bu

ölçüde odun, menzil bârgîri ve bazı besin maddelerini içeren vergi talepleridir.

Sosyal meseleler içerisinde çeşitli şikâyetler bulunmaktadır. Şikâyetlerin konusu genel olarak haksızlığa uğrama ve uygulama dışı hareketlerdir. Merkeze yapılan şikâyetler sonucu Bursa'ya gönderilen hükümler sayesinde şehirde yaşanan olaylar hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Reaya hem diğer reayadan hem de devlete bir şekilde hizmet veren görevlilerden çeşitli sebeplerle şikâyetçi olarak hakkını aramaktadır. Reayanın devlet görevlilerinden şikâyetçi olduğu konuların başında fazla vergi talep edilmesi meselesi gelmektedir. Farklı yöntemlerle iletişime geçiliyor olsa da reayanın bir şekilde derdini merkeze iletmiş görülmektedir. Şikâyet haricinde incelenen defter içerisinde reayanın merkezden talepte bulunduğu durumlarda görülmektedir. Devlete bir şekilde hizmet eden görevlilerde reayadan ya da diğer görevlilerden aynı konularda şikâyetçidir. Ancak şikâyete taraf olan iki grup arasında en fazla şikâyetçi olan grup reayadır.

Defter içerisinde bulunan 68 berat türü içerisinde 21 farklı görev tevcihi incelenmiştir. Bu farklı görev tevcihleri içerisinde en yoğun olanı mütevellî beratıdır. Mütevellîlerin maaşları görevli oldukları yerin gelirine bağlı olmakla birlikte, diğer görevler ile kıyaslandığında yüksek maaşa sahip bir memuriyettir. Gelen tüm beratlar içerisindeki görev türleri açıklanarak belgelerle örnek verilmiştir. Memuriyette maaşın yanında bazen yiyecek yardımında da bulunduğu gelen belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca kişilerin devlete karşı seferlerde vermiş oldukları hizmet karşılığında bir göreve getirilebildikleri görülmüştür. Bu görevlerin ödül olarak verilebildiği gibi, görevini layığıyla yerine getirmediği durumlarda ise elinden alındığı durumlarda mevcuttur.

Kaynaklar

Akdağ, Mustafa (1955). “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, s. 27-51.

_____ (2018). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, Kemal (2000). “İmam”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 181-186.

Beydilli, Kemal (2013). “Yeniçeri”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 450-462.

Bilgin, Arif (2003). “Matbah-ı Âmire”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 23, s. 115-119.

_____ (2006). *Bursa Hassa Harç Eminliği / Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu*. İstanbul: Kitabevi.

Bursa Şer'iyye Sicilleri, A-155.

Çiftçi, Cafer (2004). “Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, S. 16, s. 151-171.

Devellioğlu, Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Ergenç, Özer (2014). *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Faroqhi, Suraiya (1976). “Anadolu'nun İskânı İle Terkedilmiş Köyler Sorunu”. *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, Ankara: TODAİE Yayınları, s. 289-302.

Gökbilgin, M. Tayyip (2013). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Halaçoğlu, Yusuf (2004). “Menzil”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 159-161.

İnalcık, Halil (1992). “Bursa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 445-449.

_____ vd. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1/1300-1600*. Çev: Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık.

_____ (2005). “Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar”. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

_____ (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev: Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İpşirli, Mehmet (1992). “Câbî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 529-530.

_____ (2006). “Müderris”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 468-470.

Koç, Yunus (2002). “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Köylerin Parçalanması Sorunu: Bursa Ölçeğinde Bir Araştırma”. *XII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III/3, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 1961-1970.

Kütükoğlu, Mübahat (1992). “Berat”. *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 5, İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 472-473.

_____ (2018). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Maydaer, Saadet (2009). *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt: Hisar*. Bursa: Emin Yayınları.

Ortaylı, İlber (2017). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik Kitap.

Özcan, Abdülkadir (1989). “Altı Bölük Halkı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 531.

Özel, Oktay (2015). “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17.-19.Yüzyıllar)”. *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 257-591.

Sahillioğlu, Halil (1991). “Avârız”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 108-109.

Şemsettin Sami (2015). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

_____ (2011). “Tekâlif”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 226-337.

Taş, Hülya (2007). “Osmanlı’da Şikâyet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”. *Memleket Siyaset Yönetim*, S. 3, s. 186-204.

Tuğluca, Murat (2016). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uğur, Yunus (2010). “Şer’iyye Sicilleri”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 8-11.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to reveal administrative, economic and social relations between central with Bursa and Kite Kazas with the documents of the ferman and berat and to identify the issues that are related to this relationship. According to this, the demands of the center from Bursa and Kite the extent to which can meet these demands were determined. In addition, it was tried to determine how effective the central administration was in Bursa under Ottoman rule and how much it was aware of the events in Bursa. The relationship between Bursa and the center, which covers the same method and content on the subject, has not been studied before. To be able to determine the central provincial relationship form by examining the ferman and berat type documents sent to Bursa from the center, to determine the subjects of the documents and to make a general evaluation about the situation of Bursa in the beginning of the 17th century.

When looking at the documents with economic content, there are taxes, mukataa and items demanded from Bursa and Kite by the center. The most intense of these issues are the demands of the center such as ice, coal, log pine, fabric and range barges. As it can be seen from the documents, it is seen that Bursa has distressed the center and it does not meet the demands of the center on a regular basis. In terms of taxes, the situation is a bit troublesome. In some cases, reaya can be exempted from tax in return for the service provided to the state. Although it will be exempted from the state center, it can be seen that the government does not provide services in some cases, or that the state does not send the substance it needs. Likewise, the state center in some cases has put the reaya in trouble. Although reaya said that he did not have the power to pay the tax or the extra work load, the center did not give up its demands.

The administrative issues, which are the subject of bureaucracy between Central-Bursa and Kite Kazas, are related to the intensive service when compared with other subjects according to the A-155 registry examined. At a time when the Ottoman State was shaken by the internal turmoil in the early 17th century, it had to fight at the same time on the eastern and western fronts. For this reason, provisions were sent to the state center for the purpose of extensively calling the expedition. However, there are a large number of officials who did not go to the expeditionary office. This situation forced the state to send edicts to Bursa and Kite frequently. In the mentioned period, the state has been dealing with stray thugs who have emerged in Anatolia in addition to the voyages and which put the state into a difficult situation by various riots. For this reason, the expeditionary officers were not only called to the expedition, but were also appointed by the center for the rights of the people who

caused the uprising. Another issue that is subject to governance between the center and Bursa is the issue of taking the janissary child.

Social issues are the most important issues in the notebook examined. There are two groups that complain about each other when considering the complaints in the registry. These are the officials who serve the reaya and the state. Grievance issues are usually tax, injustice, murder, theft, non-implementation of issues such as being involved. Although it is communicated through different methods, it is seen that reaya conveys his or her troubles to the center. Except for the complaint, it was the case where the reaners requested the center.

There are 68 berat type documents in the registry. The tasks within these countries also vary. According to this, 21 different types of duty documents were examined. The most intensive of these different tasks is the trustee. The types of duties within all the berat are explained and examples are given with the documents. In addition to the salary in the civil servants, sometimes food aid is also understood from the documents.